90 illiyi qarşısında

ŞAİR SƏRDAR ƏSƏD

"ARALANIB GÖZÜMDƏN FİKRİMDƏ YAŞAYIRSAN"

Qəzənfər KAZIMOV,
SSməkdar elm xadimi,
professor

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Şair öz ilhamından kömək arzulayır:

Sinif, dərs prosesi, müəllim-şagird münasibətləri, məktəbin, şagirdlərin təsərrüfat işlərinə köməyi, əməyə münasibəti poemada xüsusi yer tutur. İnternatın o paltarı, çörəyi, Axı məndən kiçiklərə gərəkdir - deyə müəllimə müraciət edən Yadigar hələ orta məktəbi bitirməmiş, əmək fəaliyyətinə başlamaq, atasının yerini tutmaq, onun işlərini davam etdirmək istəyir. Lakin Səriyyə müəllimə ona məktəbi bitirməyi məsləhət görür. Günlər, aylar keçir. İndi Yadigar briqadirdir, qızğın payız səpini yaxınlaşır. Şagird yoldaşları ilə birgə yaratdığı briqada iş başındadır. Lakin onun mühüm bir dərdi var - sədrlə sözləşmişdir: bir vaxtlar atasının əkib böyütdüyü, tarlanın ortasındakı çinarı, sahəni daraldır deyə, kəsmək istəyirlər. Şagird yoldaşları ona kömək edirlər. Sərdardan sonrakı onilliklərdə bu cür hallar daha çox baş verir, yalnız donuz girə bilən şama dönmüş qeyri-qanuni pambıq sahələrinin o başına gedib çıxmaq olmurdu.

Müəllimənin - Səriyyə xanımın 70 illiyidir. Məktəbdə son görüşdür - təqaüdə çıxır. Bütün hadisələr də belə bir prosesdə onun xəyalından keçir. Yadigar onu tək buraxmır, Bilirsiniz, yoxdur axı nə vaxtdır, Valideyn iclasına gələnim - deyə onu gül dəstəsi ilə yola salır, ona oğul olacağına söz verir:

Sərdar Əsəd sovet Azərbaycanı ilə yanaşı, cənuba da nəzər salmış, Cənubi Azərbaycanda məktəbin, şagirdlərin və ümumən ana dilində təhsilin necə yaramaz vəziyyətdə olduğunu əks etdirən poema yazmışdır. "Uçurum" ("Qaranlıq") poeması indiki dövrdə, atom, elektrik əsrində, kosmosun tədqiq edildiyi bir zamanda fars şovinizminin 30-35 milyonluq bir xalqın başına necə faciələr gətirdiyi barədə acı duyğular yaradan bir əsərdir. Az qala ətraf aləm tərəfindən dəli hesab edilməsinə baxmayaraq, fədakar bir insan olan müəllim məktəb adına yaraşmayan çox yararsız bir otaqda şagirdlər toplayıb onlara savad verməyə, elm öyrətməyə çalışır. Bütün çətinliklərə, dərdinə, kədərinə, ağır vəziyyətə baxmayaraq, uşaqlarla işləməyi sevən, onları gələcəyə hazırlamaq xəyalı ilə yaşayan bu adam uşaqlarda nikbin ruh yaratmaq üçün özünü şən və fərəhli aparmağa çalışır:

Şovinist fars rejiminin məmurları onun hərəkətlərini şahın qanunlarını pozmaq, inqilabi ideyalar yaymaq kimi mənalandırır, müəllimi əsəbiləşdirib öldürürlər, məktəb otağı kimi istifadə edilən daxmanı dağıdırlar. Ajanlar soyuq havada dərsdən evə gedərkən donmaq qorxusu olan şagirdə müəllimin öz əynindən çıxarıb verdiyi paltonu və onun cibində müəllimin şagirdə bağışladığı (və ya bəlkə də unutduğu) pulu da qarmalayıb alır, paltonu oğurluq hesab edirlər. Həm də necə palto - "Neçə əyinləri gəzmiş bir palto".

Bir tərəfdə də yüksək toy məclisi. Mülkədar katdanı başa salır ki, bu günlərdə yas saxlamaq olmaz, hamı şənlənməli, gülməlidir. Belə bir gündə şagirdlər öz müəllimlərini yad etmə üçün iri əklillə onun qəbri üstünə gəlir, ağlaşırlar. Ajanlar onların bu hərəkətini bir üsyan kimi qəbul edirlər, onları qovub dağıtmağa çalışırlar, zorla gülməyə məcbur edirlər.

Sərdar mülkədarı və ajanları da sarkastik bir üsulla çıxılmaz vəziyyətdə qoyur. Mülkədarın gəlini londonludur. Ajanlardan biri şagirdlərin qoyduğu gülləri yığışdırıb aparır, təbrik və yüksək rütbə almaq məqsədilə gəlinə təqdim edir. Gəlin güllərin üzərindəki yazını - "Unutmarıq biz heç zaman, Yaddan çıxmaz bir mərhumsan"" - sözlərini oxuyub dəlilik dərəcəsinə gəlir və bəyi şillələyir:

Vətən tarixinə, vətənin görkəmli şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş «Ağsaçlı Qafqaz» poeması 19-cu əsr Azərbaycan kəndinin, Azərbaycanın Gəncə kimi şəhərlərinin vəziyyətini Mirzə Fətəlinin gözü ilə seyr edir, xaraba kəndlərin, yoxsul kəndlilərin timsalında xalqımızın keçmişinə üz tutur, avamlıq və cəhalətin, savadsızlığın, ağa-nökər ziddiyyətlərinin mənzərəsini yaradır. Çuval taxılla yox, kədərlə dolmuş. bağının meyvəsi, əlinin barı, altının kəhəri ağaların olan kəndlini Sərdar üsyankar kimi görmək istəmişdir:

O səs ucaldıqca tüğyana gəldi:

Bu dünyanın binasına insan daş qoyub! - deyə vurğunu insan sözünün üzərinə salan şair onu da göz önünə gətirir ki, indi həmin insan bir qrup zalım vardövlət hərisinin ucbatından zillət içindədir. Fətəlinin qəlbini tüğyana gətirən də bunlardır:

Poemanın quruluşu, şairin ifadə tərzi Səməd Vurğunun poetik təhkiyəsini yada salır. Poetik duyğular, bənzətmələr xoş təəssürat bağışlayır, şair təbiət qüvvələrinin fəaliyyətini ustalıqla simvollaşdıra bilir:

İndi bizim xoş müstəqillik günlərində şairin, sənət adamının Sovet dövründə təbliğ olunan xalq mənafeyinin birinciliyi məsələsi tənqid olunur: «sənətkar - şair, yazıçı müstəqil olmalıdır». Amma Nizamidən bu tərəfə daim biz sənət adamının böyüklüyünü xalq mənafeyinə münasibət və xidmətdə görmüşük. Sərdar da belə düşünmüşdür və düz düşünmüşdür. Fətəli haqqında deyir:

Poemanın ilkin variantını Sərdar "Səbuhi" adı altında 1956-cı ildə bitirmiş, 1960-1961-ci illərdə əsər üzərində yenidən işləmişdir. Əsər qədim Gəncənin təsviri ilə başlayır. Təbii ki, sovet təbliğatı Azərbaycan kəndlərinin keçmişi ilə indisi arasındakı böyük təzadları da ortaya çıxarmağı sövq edirdi. Azançının ürək sıxan səsi, dilənən çılpaq səfillər, dar küçələr, quruyan çinarlar, pəncərəsiz evlər, qocalmış binalar, boz hasarlar... Hər yanı bir qəriblik bürüyübdür, "Doluxsunmuş göyün gözü buludbuluddur". Gənc Fətəli belə bir şəhərə, "Fikirlərin qucağında yol gedən Fətəli" bunları görür, "qatır dırnaq tökən, quş qanad salan" bu yerləri gəzdikcə qəlbində "bir dünyanın dərdini çəkir". İctimai təzadlar çox güclüdür:

Bir tərəfdən də şəriət. Dövrün təbliğatı ilə bağlıdır ki, müəllif şəriət adamlarına qarşı kasıblara münasibət baxımından bəzən çox sərtdir. Bu qaranlıq mühitdə yenə el sənətkarları, aşıqların simli sazı yoxsul əhalinin ruhunu oxşaya bilir. Fətəli də elə bunu deyir:

Mirzə Şəfi ona yalnız əlifbanı öyrətməklə kifayətlənmir, onun gözlərini bu aləmə geniş açmaqla məşğul olur:

Tiflis mühiti Mirzə Fətəlinin əhali ilə geniş ünsiyyətinə səbəb olur, o, xalqın vəziyyətini daha yaxşı öyrənə bilir. Əhali üçün də xoşdur: öz dərdlərini, heç olmasa, bir nəfər anlayana deyə bilir:

Puşkinnə atılan güllə Mirzə Fətəlini sarsıdır. Ayrı çarə yoxdur, hər bir sənət adamı kimi, Mirzə Fətəli də yalnız göz yaşı və kədərlə şairi xəyalən qucaqlayır:

Fətəlinin Azərbaycan kəndlərini gəzməsi, əhali ilə görüşləri, əhalinin məhəbbəti şairin yeni tapıntıları ilə təsvir edilmişdir. Budur, qaranlığa qalmış Fətəlinin kiçik və yararsız daxmaları görməməsi üün şair sözü belə mənalandırmışdır:

Şairin "İki hökm" poeması "Abşeron" qəzetinin 19 oktyabr - 4 noyabr 1962-ci il nömrələrində çap olunmuşdur. Sərdar bu poemanı çap etdirəndə 32 yaşında idi, mənimlə bir vaxtda ədəbiyyat ixtisası üzrə aspiranturaya girmişdi, lakin, nədənsə, davam etdirmədi. Poema ali tibb təhsili almış Baxış adlı şəhərli bir gəncin kəndə işləməyə gəlişinin təsviri ilə başlanır. Heç bir tanışın, dostun, hayanın olmadığı bir kənd. İlk anlr kənd camaatı da təəccüb edir ki, kənddə görünən bu yad adam kimdir. Gəldiyi bu yerlərdə, bu tənhalıq içində dərs keçdiyi auditoriyalar, cərrahiyyə otaqları, dərs deyən professorlar, yoldaşları, dostları yada düşür, qəribsəyir. Lakin qəsəbədə - səhiyyə şöbəsində hörmətlə qarşılanır, müdir onu köhnə tanış kimi salamlayır:

ŞAİR SƏRDAR ƏSƏD

“ARALANIB GÖZÜMDƏN FİKRİMDƏ YAŞAYIRSAN”

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Şəhəri buraxıb bu yad kəndə gəldiyi üçün peşmançılıq hissləri də baş qaldırır:

Lakin o biri tərəfini - onu razılıqla yola salanların narazılığını da düşünür, duyur:

Gözəldir! Sərdar bu cür epizodlarla o dövrün mühüm bəlalarından birini təsviir edirdi. Təkcə şəhərlilərin kəndə işləməyə getməsi deyil, kənddən şəhərə oxumağa gələnlərin də bir çoxu kəndə qayıtmaq istəmirdi.

Xəstələri də düşünür. Gərək qəlbində vətən, xalq sevgisi ola, insana sevgi ola ki, asanına qaçmayasan, çətinliklərə dözəsən:

Budur, elə səhəri gün qapısı döyülür: ağır xəstə var. İllər boyu övlad həsrəti çəkən kişinin - Kərəmin hamilə qadını can üstədir. Körpəni qurtarmaq bir yana, qadının da halı ümidsizdir:

Ata da, ana olmaq istəyən də, cərrah da çətin vəziyyətdədir. Kor ölüm qorxusu insanları çıxılmaz vəziyyətə salmışdır. Ananı da qurtarmaq, körpənin də xilas etmək:

Cərrahın ataya verdiyi "Siz cərrah olsaydınız, ananı, yoxsa körpəni xilas edərdiniz?"- sualı atanı ağır vəziyyətdə qoyur, onun həm övlad istəyi, həm də anaya məhəbbəti cərrahı qılınc kimi kəsir.

Ağır əməliyyatı başa vurub dincəlmək istəyən, şəhərdəki sevgilisinə gəldiyi gündən bəri ilk dəfə imkan tapıb məktub göndərmək istəyən cərrahın pəncərəsindən məktub atıb, onu şərləməyə, güllə ilə qorxutmağa çalışırlar. Poçtalyon qızın qardaşı Göygöz Əli istəyinə nail ola bilmədikdə ölüm ayağında olan qadının əri Kərəmi öyrədib həkimi məhkəməyə verməsini məsləhət görür. Həkim Baxışı başqa cəhətdən də təhdid edənlər tapılır. Fədakarlıqla işləməyə çalışan bu gənc, xəstələri buraxıb işçiləri pambığa çıxarmağı tələb edən, onu "uşaq" adlandırıb əyri yola çəkmək istəyən sovxoz direktoru ilə toqquşmalı olur. Həkim razı olmadıqda sovxoz direktoru da onun məhkəməyə verilməsini "haqlı" bilir.

Sərdar bu məsələləri bir qədər ehtiyatla işləmişdir. O dövrdə məktəbləri, xəstəxanaları bağlayıb pambıq toplanışına məcbur edirdilər. Sovxoz direktoru ağır xəstələri "xəstəxana istirahət yeri deyil" deyə işə çıxarmağı tələb edir. Sərdar belələrini kinayə ilə "qarın müdiri", "iştah naziri" adlandırır. Həkim müdirə kəskin cavab verir:

O dövrdə vəzifəlilərə, böyük vəzifə sahiblərinə belə cavab qaytarmaq mümkün deyildi, çünki bu cür tapşırıqlar xüsusilə 70-80-ci illərdə qeyri-rəsmi dövlət qanununa çevrilmişdi. Hələ 60-cı illərdə təzə başlanırdı.

Müəllif insan psixologiyası, insan düşüncə və davranışı, insan xarakteri barədə maraqlı müqayisələr aparır, onu anket sorğuları ilə, kitabla, maqnitofon lenti ilə, tutuquşu ilə, maşınla müqayisə etməyin mümkün olmadığını, insanın ağıl, düşüncə sahibi olduğunu göstərir:

Gözəl ümumtləşdirmələr aparmışdır:

Həkimin yuxusuz gecələri hesabına ana da xilas olur, əkiz uşaqlar da doğulur.

Eyni ideya Sərdarın "Cərrah ürəyi" poemasında da davam etdirilmişdir. Əslində, bunlar - "İki hökm" və "Cərrah ürəyi" poemaları eyni əsərlərdir. Əsas hadisələr eyni olduğu kimi, əsas qəhrəmanlar da eynidir: Övlad həsrətilə çırpınan ata - Kərəm, onun ağır vəziyyətdə olan hamilə qadını, gənc həkim Baxış.

«Cərrah ürəyi» lirik-epik bir əsər olub, eyni şəkildə övlad həsrəti ilə çırpının bir ata və ananın duyğu və düşüncələri üzərində qurulmuşdur. 19 illik ümid dolu arzulardan sonra dünyaya gələcək uşaq da, ana da cərrah bıçağı altındadır. Ata - Kərəm həyatını itirməkdə olan həyat yoldaşının və ilk övladının bu vəziyyətindən sarsıntılar keçirir.

Ananın və atanın övlad arzusu, övlad istəyi başqa heç bir əsərdə bu cür çılğınlığı ilə təsvir edilməmişdir. Əslində, onların övlad istək və arzusunun təsviri bir dastandır.

Cərrah bıçağı altında olan ana övlad həçrəti ilə, doqquz ay qarnında gəzdirdiyinin həsrəti ilə qovrulur:

Ata - enlikürək, dağları aşırmağa qadir olan Kərəm də cərrah bıçağı altında olan ana və balanı düşündükcə bir kölgəyə, bir əlçimə dönmüş, sıxılmış, acizləşmiş, kiçilmişdir. Belə bir vəziyyətdə də bala sevgisi ilə çırpınmaqdadır:

Atanın düşündüyü kimi, Övladsız ata-ana Yetimdən də betərdir!

Tərəddüdlər, bəlkələr, qorxu və narahatlıq:

Poema ata, ana sevinci ilə qurtarır. Övladı qurtarmaq mümkün olmasa da, ananı qorumaq mümkün olur, Kərəm cərraha minnətdar olmalı olur ki, onun həyat yoldaşını ölümün pəncəsindən xilas edə bilmişdir, körpəni qoruya bilməsə də, yenidən onu həsrətinə qovuşdura biləcək ananı qorumuşdur.

"Cərrah ürəyi" poeması jurnalda, "İki hökm" "Abşeron" qəzetində çap olunmuşdur. Görünür, əsər jurnalda çap edilərkən bir sıra dəyişikliklər edilməsi məsləhət görülmüşdür. Sovxoz direktoru ilə toqquşma, Göygöz Əlinin həkimi ləkələməyə çalışması, məhkəmə məsələsi, pəncərədən atılan məktub, xəstələrin xəstəxanadan çıxarılıb pambıq toplanışına aparılması məsələsi və s. poemadan çıxarılmış, əsər üzərində yenidən işlənmiş və bu prosesdə həm ananın salamat qalması, həm də əkiz övlad məsələsi də təsirlilik, obyektivlik baxımından dəyişdirilmiş, yalnız ananın salamat qalması, övlad istəyi ümidlərinin gələcəkdə mümkünlüyü nəzərdə tutulmuşdur.

Ailə-məişət, insani münasibətlər, var-dövlət hərisliyi, insanda tamahkarlıq kimi məsələlər də Sərdarı düşündürmüşdür. «Qız anası» poeması dünya malına həris olan, ərinə, övladına pul, gəlir mənbəyi kimi baxan bir ananın - Ənisə adlı qadının tamahkarlığından bəhs edən maraqlı bir əsərdir.

Poemanın əsas qəhrəmanı Ənisə son dərəcə tamahkar bir qadındır. Ərinə, övladına pul mənbəyi kimi baxır. Briqadirlikdən çıxarılan, qazancı azalan əri onun gözünə eybəcər görünməyə başlayır:

O, qızını varlı bir ailəyə calamaq, bolluca cehiz götürmək istəyi ilə xəyallanarkən qızı Alış adlı bacarıqlı və zəhmətsevər, cəsur bir gəncə qoşulub gedir. Ənisə bunu böyük facıə kimi qəbul edir:

Bu cür xasiyyətinin ucbatından qonum-qonşular da onunla əlaqəni kəsmişdir: Daş atılmış bir quş kimi, Qohum-qonşu uçdu getdi. Lakin gec də olsa, başa düşür ki, günah özündə, öz xislətindədir:

Şeirlərində olduğu kimi, poemalarında da Sərdarı əzab və nisgilləri hələ qəlblərdən çıxmamış müharibənin törətdiyi fəlakətlər düşündürmüşdür. "Süvari xatirələr", "Könül evi" poemaları Azərbaycanın bir sıra qəhrəman oğullarının rəşadətli döyüş yolunu bədiiləşdirmişdir.

"Süvari xatirələr" poeması Stalinqrad vuruşmalarında, Belorusiya cəbhələrində böyük döyüş yolu keçmiş, 42 yaşında qəhrəmanlıqla həlak olmuş həmyerlimiz general-mayor Yaqub Quliyevin həyat yolundan bəhs edir.

Süvari generalı Yaqub Allahqulu oğlu Quliyev haqqında ilk dəfə Şəmistan Nəzirli geniş araşdırmalar aparmışdır. Yaqub Quliyev 1900-cu il yanvarın 25-də Qarabağın Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. 20-ci əsrin əvvəlində Şuşada ermənilərin törətdiyi qırğın nəticəsində bir sıra başqa ailələr kimi, Allahqulu kişinin ailəsi də Türkmənistana - Mərv şəhərinə köçmüş, bir müddət orada yaşadıqdan sonra Yolötən qəsəbəsində məskən salmışlar. Şuşadan köçəndə Yaqub altıaylıq uşaq olub. Orada oxuyub